

Zemahşerî üzerine

Enver Şahin: “Zemahşeri’nin Kur’ân belâgatini Hz. Üstad takdir etmektedir. Zemahşeri’yi kısaca tanıtır mısınız? Böylesine çok yüksek ilim sahibi ve Carullah ünvanını alan bir zat amelde Hanefi, itikadda Mutezile. Ehl-i Sünnet itikadı dışındakileri bizler batıl kabul etmiyor muyuz?”

Risâle-i Nur’da belâgat imamı veya ilm-i belâgatın dâhisi unvanıyla ve adından kısaca Zemahşerî olarak yer yer bahsedilen¹ Ebû'l-Kasım Mahmud İbn Ömer Carullah ez-Zemahşerî el-Harezmî, büyük bir dilci, edebiyatçı, kelâmcı ve müfessirdir. Mekke’de uzun süre yaşadığı için Carullah (Allah’ın komşusu) lâkabı verilerek “Cârullah Zemahşerî” adıyla meşhur olmuş, ayrıca kendisine “Fahr-ı Harezm” (Harezm’in övünç kaynağı) unvanı da verilmiştir.

Zemahşerî, Selçuklu sultanlarından Melikşah devrinde Harezm kasabalarından Zemahşer’de Hicrî 467 (Milâdî 1075) yılında dinine bağlı bir ailede dünyaya gelmiş, ilk tahsilini, kasabanın imamı olan babasında yapmış; okuma yazma öğrenip hafız olduktan sonra ilim tahsili için o zaman büyük bir ilim ve medeniyet merkezi olan Buhârâ’ya gitmiştir.

Zemahşerî 21 yaşında Buhârâ’ya gittiğinde babası hapiste idi. Babası hapiste vefat ettiğinden artık babasını göremez. Buhârâ’da muhtelif hocalardan usûl-u fıkıh, fıkıh (Hanefî fikhî), hadis, tefsir, kelâm, mantık, felsefe ve Arapça dersleri aldı. Bu yetişme devresinde Harezm ve Horasan bölgelerinde birçok şehre gitti ve buralarda birçok ders halkasına katılarak ilmini arttırdı. 502 (1109) Yıllarında Mekke-i Mükerrerme’ye gitti ve burada bir süre kalarak zamanın meşhur ediblerinden Şerif Ali İbn Hamza Vehhâs (ö. 526/1132) gibi âlimlerden ders ve feyz aldı. Bu Vehhâs daha sonraları Zemahşerî’nin talebelerinden olmuştur. Bu arada Arap yarımadasındaki bazı yerleri ve Yemen şehirlerini gezdi ve Arapça dili üzerindeki bilgisini güçlendirdi. Öyle ki bir gün, Ebû Kubeys Dağı’na çıkarak; “Ey Araplar, gelin atalarınızın dilini benden öğrenin” diye dil konusunda Araplara meydan okuduğu meşhurdur. Dile hâkimiyeti gerçekten yazdığı eserlerde, söylediği şiirlerde ve kasidelerde açıkça görülmektedir.

Bu gezilerinden sonra memleketine gittiğini, ardından 518 (1124) yılında tekrar

Mekke'ye geldiğini görüyoruz. Mekke'ye bu gelişinde artık uzun süre burada kalmış ve eserlerinden birçoğunu, bu arada meşhur tefsiri "El-Keşşaf"ı da burada kaleme almıştır.

Zemahşerî fıkhıta Hanefî olduğu halde itikadda ateşli bir Mutezile'dir. Bu yüzden çok tenkid edilmiş ve çok muhalif kazanmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri ile onlara hakaret derecesine varan keskin ve katı bir tutumu olmuştur. Hayatının sonlarına doğru Mutezile oluşundan tövbe edip Ehl-i Sünnet inancına döndüğü rivayet edilirse de bu, eserlerinde görülmez. Sırf Mutezile oluşundan dolayı Selçuklu sultan ve vezirleri tarafından ilimde ulaştığı yüksek mertebeye rağmen itibar görmemiş, hatta haklarında methiyeler söylediği emirler bile yüzüne bakmamışlar, ama o bildiği yoldan şaşmamıştır.

Zemahşerî, nahiv, edebiyat ve İslâmî ilimlerde şöhret bulmuş çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Kalemi kuvvetli ve çok yazan bir âlimdir. Elli civarında eseri vardır. Belâgat, Arapça lûgat, Arap dili grameri, fıkıh, tefsir, hadis lûgati, kıraat, nasihat, irşad, vaaz konularında muhtelif eserler vermiştir.

Zemahşerî'nin İslâm âleminde tanınmasını sağlayan en ünlü eseri "el-Keşşaf an Hakâikı't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fı Vücûhi't-Te'vîl" adındaki Kur'ân-ı Kerim tefsiridir. Bu meşhur tefsir kısaca "Keşşaf" olarak tanınır. Keşşaf tefsir tarihinde önemli bir yer tutan, üzerinde yüzlerce şerh ve haşiye yazılan, hakkında olumlu-olumsuz çok sayıda eleştiri yapılmış olan bir kitaptır.

Zemahşerî bu eserini Mekke'de kaldığı sırada kaleme almış ve iki senede tamamlamıştır. Bu eserinde Zemahşerî, kendinden önce yazılmış tefsir ve müfessirlerden büyük ölçüde istifade etmiş, eserinde onlardan nakillerde bulunmuştur. Zemahşerî'nin bu tefsiri daha ziyade dil ve belâgat bakımından önemlidir ve belâgat yönünden Kur'ân'ın mucizeliğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle kendinden sonra gelen bütün dirayet tefsirleri ondan istifade etmişler ve Keşşaf Tefsiri "Ummu't-tefâsîr" (tefsirlerin anası) kabul edilmiştir.

Ancak Zemahşerî, Mutezile mezhebinden olduğu ve mezhebini savunur biçimde yorumlara ve açıklamalara gittiği için tefsiri çok eleştiriye uğramış ve tefsirindeki Mutezile mezhebinin görüşlerine uygun yorumların ayıklanması ve çürütülmesi amacıyla birçok eser yazılmıştır.² Zemahşeri ilmî çalışmalarının büyük bir kısmını yürüttüğü Harezmi'de Seyhan nehri kenarındaki Cüraniye'de Hicrî 538 (Milâdî 1143)'de vefat etmiştir. Eseri olan Keşşaf, Kur'ân-ı Kerim'in belâgat ve i'câzını en güzel ortaya koyan eser olarak tarihe geçmiştir.

Zemahşerî'nin itikadî bakımdan Mu'tezile oluşu, Kur'ân'ın belâgatını ifadedeki dâhîliğine bir nakîse getirmez. Bediüzzaman Hazretleri de, Ehl-i Sünnetin, Mu'tezile mezhebinin en mutaassıp fertlerinden biri olmasına rağmen Zemahşerî'yi küfürle itham etmediğini, hatta onun hakkında bir necat (kurtuluş) yolu aradığını ifade eder. Bunun sebebini ise, Zemahşerî'nin Ehl-i Sünnete olan itiraz noktalarının, hak zannettiği mesleğindeki 'muhabbet-i hak'tan ileri geldiğini ifade ederek açıklar.³

Dipnotlar:

1- İşârâtü'l-İ'câz, s. 175, 185; Şuâlar, s. 217;

2- Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, Ankara 1960, II, 291-293;

3- Mektûbât, s. 437